

LUND UNIVERSITY

Agerar ett foto?

Wästerfors, David

Published in:
Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 2021.

2021

Document Version:
Manuskriptversion, referentgranskad och korrigerad (även kallat post-print)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wästerfors, D. (2021). Agerar ett foto? I D. Möller (Red.), *Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 2021.* (s. 161-178). Vetenskaps societeten i Lund.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Agerar ett foto?

Av David Wästerfors

Den där berättelsen har fått ett eget liv.
Jag kände att systemet tvingade mig.
Artikeln gjorde mig uppmärksam på något helt nytt.

I VARDAGSLIVET HAR VI gott om uttryck för att saker och ting utövar makt över oss. Vi accepterar att en berättelse beskrivs som om den tränger sig på och inte lämnar oss i fred, som om den rentav tog egna initiativ och försökte bestämma hur vi ska tolka våra liv. Vi accepterar på liknande sätt att ett system, vilket som helst, verkar tvinga oss till vissa handlingar, eller att en artikel vi läst gör något med oss.

Kort sagt har vi gott om uttryck för att vi blir styrda, påverkade, bortstötta eller lockade. Vi är sällan herrar i våra egna hus. Vi kan inte agera hur som helst och i synnerhet inte när som helst. Vi är begränsade på oräkneliga sätt och tillbakaträngda eller förminskade när det gäller möjligheterna att åstadkomma något annorlunda, banbrytande eller personligt. Ibland är vi djupt intrasslade i sammanhang och situationer som knappt tillåter oss att tänka en enda självständig tanke.

Sociologins livsluft består till stor del av att utröna på vilka sätt vi inte kan agera hur som helst. Vi följer mönster i våra liv vars innebörd och existens sträcker sig både långt bortom den enskilda individen och långt ”in” i henne – för vi blir ju inte av med samhället bara för att vi sluter ögonen och försöker drömma oss bort. Vi kanske rentav kan säga att sociologi är vetenskapen om sådana mönster. Det betyder att när vi använder uttryck som ”berättelsen har fått ett eget liv” eller ”systemet tvingade mig”, då har vi till vardags börjat bedriva sociologi.

Den här skissartade bilden av sociologisk analys är alls inte tillräcklig för många idag. I det här kapitlet ska jag exemplifiera den gren av undersökningar

(eller kanske den tendens) där icke-mänskliga enheter faktiskt anses agera.

Det handlar inte längre om att metaforiskt beskriva en berättelse som levande, eller göra ett system eller en struktur till grammatiskt subjekt för att understryka dess makt, utan om att betrakta berättelser och system som aktörer jämställda med människor (och vice versa). I *actor-network theory* anses såväl materiella som immateriella objekt kunna bli aktörer, med handlingsutrymme och initiativkraft. Enligt teoribildningens grundare Bruno Latour (2017, s. 52–55; 2011) bör vi lämna en – som han menar – traditionell syn på objekt och subjekt och vara öppna för att finna aktörskap i princip överallt.¹

Jag menar att den här teorin är problematisk av åtminstone två skäl: (1) den dynamik och de krafter som ska beskrivas genom utvidgat och multiplicerat aktörskap kan beskrivas mer träffande på andra sätt, och (2) när objekt börjar beskrivas som aktörer faller väsentliga aspekter av begreppet aktörskap bort, varpå återstoden blir blek och uttunnad.² Jag vänder mig inte alls mot att inkludera objekt i sociologisk analys eller uppmärksamma materialitetens makt över människor (jfr Latour 2007, s. 78; Rennstam 2012), men jag vill ifrågasätta termen aktörskap i sådan analys.

Som exempel ska jag använda sociologen Penn Pantumsinchais artikel om *armchair detectives* från 2018 i tidskriften *Information, Communication & Society*, en text som jag på många sätt tycker är givande och lyckad. Problemen visar sig på detaljnivå och därför ska jag vara ganska detaljerad i min redogörelse. Jag ska sedan kort jämföra med hur begrepp som aktör och handling kan förstås med utgångspunkt hos Herbert Blumer (1900–1987) och George Herbert Mead (1863–1931), två portalgestalter inom symbolisk interaktionism, en äldre idéströmning. Hos Blumer och Mead menar jag att vi finner en mer fyllig och realistisk bild av aktörskap än i *actor-network theory*.

Min kritik av *actor-network theory* kretsar kring just aktörskap men i forskarsamhället finns en mer omfattande debatt. Olga Amsterdamska (1990: 499–500), till exempel, kritiserar Latours försök att överge alla distinktioner inte bara mellan människor och ”icke-människor” utan också mellan vetenskap och teknologi, natur och kultur, m.m. Hon kritiserar också Latours idé att förenkla alla tänkbara relationer mellan människor och ting till en enda, (nämligen deras närvaro i ett aktuellt nätverk) samt idén att vetenskap enbart skulle handla om kamp och dominans, *a kind of war* som Amsterdamska (1990: 499) skriver.

Ett mer välvilligt tonläge finns hos Edwin Sayes (2014) som reder ut olika

innebörder i försöken att tillskriva objekt (eller icke-människor) aktörskap. Han urskiljer inte enbart starka påståenden om att icke-människor skulle ingå i moraliska och politiska associationer och ”samlingar” som driver på olika händelseförlopp utan också svagare påståenden som att icke-människor antas fungera som förutsättningar för det mänskliga samhället och förmedlare av mänskligt handlande. Sayes (2014: 145) menar att *actor-network theory* främst är en metodologi – trots namnet – och att den utmärks av att den inte förutsätter någon skillnad mellan människor och ting *a priori*. Han menar att Latour och hans efterföljare utgår från en minimal och avhumaniserad förståelse av aktörskap. Det enda som krävs för att kalla något ”aktörskap” är att en eller annan enhet åstadkommer en skillnad för en annan enhet eller för ett nätverk (Latour 2005: 71).

Det sistnämnda kommer jag snart att åskådliggöra mer i detalj. Det jag vill exemplifiera med hjälp av Amsterdamska (1990) och Sayes (2014) är två ingångar för den som vill ta del av den större debatt som jag i det här kapitlet enbart nuddar vid.³

Salongsdetektiver och deras sanningar

Penn Pantumsinchai undersöker sanningsproduktion bland salongsdetektiver eller *armchair detectives*. Närmare bestämt handlar det om de engagerade medborgare som med sina uppkopplade datorer försökte identifiera vilka som låg bakom två bombdåd, ett i Boston 2013 vid ett maratonlopp och ett i Bangkok 2015 vid Erawans helgedom. Även om bombdåden ägde rum på två olika platser och kom att förstås på olika sätt finns det gemensamma nämnare.

Pantumsinchai visar att salongsdetektiverna, eller kanske snarare tangentbordsdetektiverna (Pantumsinchai talar om *keyboard sleuths* eller *social media sleuths*), snart var indragna i vilda spekulationer och ryktesspridning på olika plattformar, rentav falska anklagelser och trakasserier av oskyldiga. I Boston-fallet samlades detektiverna på *Reddit* och i Bangkok-fallet på Facebook samt på Thailands motsvarighet till *Reddit*, *Pantip*. I båda fallen letade de upp filmer, foton och dokument till sina diskussioner och kom att dela en stor mängd uppgifter med varandra och vanliga medier. Men utfallet blev magert. Istället för att identifiera de skyldiga lyckades man mest distrahera och överbelasta myndigheterna, som redan ”vadade genom högar av

desinformation och falska ledtrådar” (Pantumsinchai 2018: 762). Rykten och missförstånd togs som fakta, oskyldiga hängdes ut och trakasserades. Pantumsinchai försöker förklara hur en lynchstämning uppstod online, och använder då *actor-network theory*.

Det visar sig nämligen att två typer av nätverk förvandlade vissa påståenden till oomtvistade sanningar. Påståendena ”stängdes in” i nätverken och slungades runt i nästintill slutna informationssystem. Pantumsinchai försöker beskriva hur det gick till.

I den första varianten utgår Pantumsinchai från begreppet *blackboxed*, vilket betyder ungefär ”instängt i en svart låda” eller ”mörklagt”. Att öppna den svarta lådan är ett uttryck för att avslöja en inre mekanism eller dold process, särskilt i teknologiska sammanhang, men forskare inom *actor-network theory* har använt uttrycket även för sociala förhållanden. Man menar att svarta lådor gärna kan öppnas även i en sådan bemärkelse, det vill säga vi kan belysa och specificera även de sociala mekanismer och processer som ”stängts in” och mörklagts. Annars förblir fenomenen *blackboxed*, det vill säga svårbegripliga och dunkla.⁴

Pantumsinchai påpekar att alla faktauppgifter i samhället i princip är *blackboxed* eftersom de – så länge de räknas som just faktauppgifter – har upphört att ifrågasättas. Man öppnar inte längre några svarta lådor för att ta reda på grunden till uppgifterna eller de sätt på vilka man kommit fram till dem. Man nöjer sig med att konstatera fakta – ungefär på samma sätt som man till vardags nöjer sig med att konstatera att en cykel eller telefon fungerar, utan att varken känna till eller bryr sig om hur det kommer sig.

Pantumsinchai menar nu att påståenden som ”bombaren var inte thailändare” och ”en buddhist kan inte bomba en helgedom” representerar sådana inneslutna och icke-ifrågasatta uppgifter som började spridas på Facebook och Pantip efter dådet i Bangkok 2015. De fann stöd i en nationalistisk diskurs och kom därför snabbt att accepteras bland salongsdetektiverna på Internet. Ju fler som höll med desto mer ”faktiska” verkade dem. Till slut verkade alla hålla med och påståendena vandrade runt mellan olika kommentatorer och sammanhang utan att ifrågasättas eller nyanseras.

Nätverket blev på sätt och vis fullkomligt när polisen till slut grep två uigurer som ansvariga för bombdådet (de ville protestera mot泰lands utvisningar av uigurer till Kina) eftersom det verkade bekräfta nätverkets ”fakta”. Fram till denna punkt hade en rad andra icke-thailändare anklagats

och trakasserats av tangentbordsdetektiverna – och efter denna punkt framstod påståendena ”bombaren var inte thailändare” och ”en buddhist kan inte bomba en helgedom” som än mer solida. Myndigheterna hade liksom levererat ”rätt” svar. Bombarna var ju utlänningar och icke-buddhister!

Pantumsinchai vill visa att det uppstod en självförstärkande mörkläggning av grunden till påståendena (dvs. ”svarta lådor”), en grund som egentligen var lös och opålitlig. Påståendena fick eget liv och började cirkulera otyglat eftersom ingen frågade efter underlaget eller ursprunget längre. Ingen letade heller efter motexempel eller nyanser – ingen öppnade ”lådorna”. Hon menar också att påståendena i princip redan existerade i den nationalistiska diskursen i Thailand och att den uppjagade diskussionen kring bombdådet i Bangkok 2015 mest stabiliserade dem ytterligare. Påståendena föll i god jord, kan man säga.

Den andra varianten av nätverk i Pantumsinchais artikel kallar hon feedback-loopar. Nu gäller det bombdådet i Boston. Pantumsinchai pekar ut en startpunkt: FBI skickar ut övervakningsbilder på de misstänkta i Boston och vädjar om hjälp att identifiera dem. På Reddit börjar detektiverna rikta in sig på individer som liknar FBI:s bilder. En av de misstänkta kom att bli studenten Sunil Tripathi efter att en Reddit-detektiv noterat att han räknades som saknad nära tidpunkten för dådet. Många började tro att Tripathi försvann för att planera och utföra bombdådet vid maratonloppet. Det fanns också tecken på att han var deprimerad vid tiden för försvinnandet och han påstods likna en av männen på FBI:s bilder. En tidigare klasskamrat till Tripathi twittrade rentav om likheten, vilket ”ytterligare gav näring åt ryktet”, som Pantumsinchai (2018: 771) skriver.

Att Tripathi snabbt kom att bli den mest kända misstänkta personen i Reddits undersökning av bombdådet i Boston bör sättas i relation till kriget mot terrorismen efter 11-septemberattackerna 2001, menar Pantumsinchai. Stämningen i USA innebar starka gränsdragningar gentemot icke-amerikaner och i synnerhet muslimer från Mellanöstern (Tripathis föräldrar kom från Indien). Och det faktum att Tripathis familj förblev tyst när anklagelserna haglade framställde honom som än mer misstänkt. Hans familj hade gjort en egen Facebooksida för att underlätta sökandet efter honom men när trakasserier från Internet intensifierades tog de bort sidan, vilket alltså spädde på misstankarna.

Påståendena om Sunil Tripathi började cirkulera i hög hastighet. Pan-

tumsinchai skriver att när Reddit-detektiverna började fira att de blivit först med att identifiera bombaren skickade vanliga medier som BuzzFeed och CBS ut den informationen. Journalisterna följde diskussionerna på Reddit och litade tydligt på dem. Även *Anonymous*, det kända hacker-kollektivet, twittrade om Tripathi, och kändisreportern Perez Hilton gjorde likadant.

Påståendena understöddes med andra ord av ett nätverk som framstod som stabilt och trovärdigt. Vanliga medier ingick och polisen såg ut att ingå. En feedback-loop hade uppstått, menar Pantumsinchai, där påståendena om Tripathi verkade bekräftas och förstärkas i ett slags hoptvinnad kedjereaktion. Att hans namn påstods ha nämnts på polisradion – avlyssnad av en skanner – blev till en text som cirkulerade långt bortom de individer som formulerade den. Jämfört med blackbox-nätverket kring Bangkok-bomben blev nätverket kring Boston-bomben mer komplext, menar Pantumsinchai, eftersom medier och polis (som det påstods) involverades som underlag och förstärkare.

Men så fort polisen hade gripit de verkligt skyldiga – bröderna Tamerlan och Dzhokhar Tsarnaev – föll loopen ihop. Hela nätverket kollapsade. Tripathis försvinnande visade sig förklaras av att han begått självmord. Medan händelserna i Bangkok 2015 kom att uppfattas på ett sådant sätt att de bekräftade salongsdetektivernas påståenden gäller alltså det motsatta för Boston 2013. Här rasade resonemanget om den misstänkte studenten ihop som ett korthus. Tripathi hade ingenting med bombdådet att göra. Salongsdetektiverna hade varit fel ute.

Ändå är nätverken lika varandra på det sättet att de snabbt förstärker svagt underbygga påståenden och framställer dem som sanna. Pantumsinchai hävdar också att förutfattade meningar i de nationalistiska diskurserna – thailändsk respektive amerikansk – fördunklade salongsdetektivernas bedömningar och att känslan av brådska och nödvändighet eldade på dem. Man fruktade att bombarna skulle undfly rättvisan om man inte agerade snabbt och resolut.

Icke-mänskliga aktörer och andra

Så här långt i min beskrivning finner jag ingen anledning att invända mot Pantumsinchais fynd. Tvärtom – hennes analys är elegant och fångslande. Den är inte bara relevant för studiet av salongs- eller tangentbordsdetektiver

utan också (som hon själv understryker) för debatten om *fake news* och så kallade alternativa fakta. De påståenden som cirkulerar inom olika nätverk, där digitala plattformar, sociala medier och vanliga medier ingår (ibland även organisationer och myndigheter), gäller långt ifrån enbart bombdåd. Och risken att påståenden uppfattas som sanna enbart på grund av att de återges i hög hastighet inom förhållandevis slutna men vidsträckta nätverk gäller förmodligen alla möjliga ämnen, i synnerhet när det finns stöd från etablerade diskurser.

Men jag ska borra mig ned i några problematiska detaljer. Pantumsinchai utnämner till exempel en kort filmsekvens på en gul skjorta i Bangkok-fallet till *aktant*, det vill säga filmsekvensen *gör* något. Hon menar att sekvensen band ihop individer i den aktuella Facebook-gruppen i Thailand med individer på Pantip. Hon skriver också att den thailändska polisens beskrivning ”vit muslim” (*khaek khao*) på liknande sätt blev en aktör i sig, eftersom den ändrade det sätt på vilket människorna i nätverket uppfattade och kom att förstå bombdådet. ”Ordet [*khaek khao*] har ett aktörskap i sig”, skriver Pantumsinchai (2018: 770), ”och påverkade därmed nätverket”. Vidare skriver hon att även datorer och mobiltelefoner blev icke-mänskliga aktanter som sammanförde människor med varandra, liksom övervakningskameror, foton, skärmdumpar och liknande. Även nyhetsartiklar agerar, enligt Pantumsinchai, eftersom de förbinder människor till nätverken. När länkar till artiklarna delades på sociala medier klickade folk på dem och ramlade rakt in i det aktuella nätverket och dess sanningsmaskineri. Den skanner som användes för att avlyssna polistradion i Boston åstadkom på liknande sätt en dramatisk förändring, menar Pantumsinchai. Det var den som sköt iväg feedback-loopen.

Diskursen om terrorhoten i USA är ytterligare en icke-mänsklig aktör, enligt Pantumsinchai, samt hela ”Internet och dess kablar” (Pantumsinchai 2018: 773), inklusive sociala medier. I Boston-fallet menar Pantumsinchai att *tystnaden* blev en aktör, närmare bestämt familjen Tripathis tystnad efter att studenten hade anklagats av Reddit-detektiverna. Att familjen avstod från att kommentera anklagelserna var något som började ”agera”.

Pantumsinchai använder ibland ordet aktant som kan ge ett mjukare intryck än aktör. Aktant är hämtat från litteraturteori och kan beteckna vad som helst som påverkar och gör något i ett givet drama.⁵ Men gränsdragningen är inte särskilt distinkt gentemot ”aktörskap” (*agency*) eftersom hon lägger

samma innebörd i båda orden. Pantumsinchai talar om både mänskliga och icke-mänskliga aktanter i nätverken, och bland de mänskliga finner vi de mer förväntade, främst medlemmar i detektivernas online-gemenskaper samt journalister. Poängen tycks inte vara att skilja den ena kategorin från den andra utan tvärtom betrakta båda som likartade, i linje med *actor-network theory* (Sayes 2014: 141; Latour 2005: 71). När en människa agerar i ett nätverk blir hon aktant och samma sak gäller för exempelvis en twitterkommentar eller familjen Tripathis tystnad.

Pantumsinchai framställer alltså en rad materiella och immateriella objekt – eller det som vi vanligen betraktar som objekt – som drivande. De utför verkliga handlingar, som Pantumsinchai beskriver det, de *agerar*. Hon använder inte en konventionell bild av aktörskap, begränsad till människor (eller ansamlingar av människor), utan utvidgar det till att innefatta allt möjligt. Till slut är det svårt att föreställa sig vad som *inte* agerar i hennes modell. Om nu kablar och foton anses genomföra handlingar, varför inte tangentbord och webbkameror?

Det är här jag vill skjuta in min kritik. En av mina iakttagelser handlar om att Pantumsinchai redan använder ett mer begränsat och precist aktörskap i delar av sin artikel, en användning som i mina ögon ter sig mer distinkt och rimlig. Jag tror inte att hon behöver utnämna icke-mänskliga aktörer (eller aktanter) utan klarar sig utmärkt utan denna aspekt av *actor-network theory*. Nätverken framstår som synnerligen mäktiga ändå, rentav än mäktigare.

Hon tydliggör till exempel att journalister på BuzzFeed och CBS twittrade ut information från Reddit, det vill säga de agerade. Inte nog med att de bevakade salongsdetektivernas framfart, de litade också på deras undersökningsresultat och spred det vidare. Om vi får en klar bild av deras aktörskap – i all sin begränsning – blir det lättare att förstå vad som skedde. Det är rimligt att anta att de agerade under starkt tryck, både för att tillfredsställa en förväntan på snabba resultat efter en dramatisk händelse och för att bekräfta en terrorism-diskurs om asiaten som farlig. Deras agerande borde förstås i det ljuset. Det blir också tydligt att Perez Hilton twittrade vidare samma information, det vill säga även han utgick från att uppgiften om polisradion stämde och beslutade sig för att dela den. Även en uppburen kändisreporter har ett kringskuret aktörskap – Perez Hilton möter säkerligen höga krav på nyhetsvärde, dramatik och sensation.

Den stora mängden salongsdetektiver och deras agerande framför sina

datorer framställs inte lika tydligt i Pantumsinchais artikel, men de representeras till exempel i form av citat från sina inlägg. Efter att Sunil Tripathi misstänkliggjorts och hans familj inte dementerade skrev en Reddit-användare: ”Tystnad skapar misstankar ... om det vore min son skulle jag ha ropat från hustaken att det INTE är han.” I praktiken kan man alltså knappast påstå att familjens tystnad som sådan gjorde något. Den uppmärksammades och tolkades av Reddit-detektiver, alltså av människor vid sina datorer, som sedan agerade. Man bör kunna säga att Reddit-detektivernas aktörskap är kringgärdat av starka förväntningar som pekar i en viss riktning, och att de därför skulle ha svårt att göra annorlunda. De är innästlade i ett nätverk som starkt präglar (och även möjliggör) deras handlingsutrymme. Men det är inte detsamma som att säga att det var familjens tystnad som agerade. Snarare var det familjen som avstod från att agera – de dementerade inte anklagelserna – och denna iögonenfallande icke-handling fick andra att handla. Även här bör vi kunna tala om ett mäktigt nätverk och starka förväntningar. Familjen förväntades dementera men gjorde inte det. Många räknade med en viss respons men den uteblev, och det föranledde Reddit-detektiverna att agera, resolut och alarmistiskt. Se här! Total tystnad! Han är skyldig.

Det finns med andra ord gott om människor som agerar för att få svarta lådor att sluta sig och feedback-loopar att spinna. De skriver och publicerar sina kommentarer, de samlar länkar och laddar ned foton, de jämför och spekulerar och skickar ut sina analyser, de blir upprörda, engagerade och jagar på varandra, de tolkar och publicerar sina tolkningar i en miljö som utövar ett tryck mot dem och som verkar förvänta sig dramatik och eskalering. Det är inte alls orimligt att de nätverk som byggs upp blir dem övermäktiga. Påståendena får ett eget liv, som Pantumsinchai skriver, och det börjar kännas självklart att retweeta dem. Det räcker uppenbarligen med en till synes marginell och begränsad handling av en mänsklig aktör för att den typ av nätverk som Pantumsinchai urskiljer ska börja producera påståenden.

Det är här, menar jag, som förtjänsten med Pantumsinchais studie ligger. Hon kan visa vilken begränsad makt som människor får nöja sig med i relation till det blixtnabba och mäktiga informationssystem som de har byggt upp, i synnerhet när samhället befinner sig i chock efter ett våldsdåd, när folk så snabbt som möjligt vill finna de skyldiga och debatten går varm i linje med etablerade diskurser. Men teoretiskt går hon en annan väg. Hon multiplicerar och vidgar aktörskapet till att omfatta allt möjligt – och hon

likställer alla aktörskap. Resultatet blir ungefär som en bild av lika stora och lika bestämt snurrande spiraler som skickar iväg sina respektive ”handlingar”. En mer rättvisande bild tror jag hade varit ett jättelikt maskineri (gärna med hopkopplade spiraler), ungefär som i de gamla seriefilmerna med professor Balthazar, och så en spak i ena hörnet. Maskineriet består av oöverskådligt sammanlänkade informationskanaler och är långt mer mäktigt och automatiskt än människan, så det enda som krävs är att någon drar i den där spaken.

Men – och det är min andra poäng – någon måste dra i spaken. Det mänskliga aktörskapet kan inte tänkas bort eller blandas ut med ett föreställt omänskligt, med mindre än att vi upphör att förstå vad som händer. Det handlar om ett ytterst kringskuret och teknologiskt inträngt aktörskap, men likväl – och just därför – finns det.

Om till exempel ingen – alltså ingen människa – hade påstått sig höra Sunil Tripathis namn på polisradion med en skanner och matat in den uppgiften på Internet hade utvecklingen av privatspaningarna efter bombdådet i Boston sannolikt sett annorlunda ut. Det var en mänsklig handling som åstadkom det (och handlingen var innestlad i både skannern och Internet). På samma sätt är Perez Hiltons retweetande en handling, liksom journalisternas bevakning av Reddit och deras skrivande av artiklar utifrån uppgifter som de finner där. En mänsklig handling som i Pantumsinchais studie tillmäts stor betydelse och som lyckas få feedback-loopen att kollapsa är polisernas gripande av bröderna Tsarnaev. Istället för att ”fylla på” med mer bekräftelse i nätverket fick ju denna handling motsatt effekt. Nästan ingenting av det som tangentbordsdetektiverna hade påstått om studenten Tripathi visade sig stämma. Polisens gripande fick korthuset att rasa.

Om vi omtolkar delar av Pantumsinchais artikel får vi med andra ord en fängslande bild av tangentbordsdetektiverna. Mäktiga och intrikat sammanflätade informationskanaler finns att tillgå och det krävs bara en liten knuff i form av mänsklig handling för att graverande påståenden ska börja cirkulera och uppfattas som ovedersägliga. Å andra sidan kan en annan knuff i motsatt riktning (såsom polisernas gripande av de skyldiga) få loopar att kollapsa. Med Pantumsinchais egen vokabulär, däremot – lånad från *actor-network theory* – blir resultatet besynnerligt platt. Den ena aktanten efter den andra pekas ut, däribland människorna, och alla ”agerar”. En människas aktörskap framstår som likställd med kablar, ett foto, en tystnad och hela Internet. Varje aktörskap framstår som starkt, nästintill självtillräckligt,

och som drivande och initierande, men det innefattar inga övervägningar eller tolkningar.

Mitt intryck är att strösslandet av aktörskap syftar till att uppgradera icke-mänskliga enheter och understryka vilken oerhörd betydelse de har.⁶ I Pantumsinchais perspektiv höjer sig datorer, mobiler, kablar och Internet över nivån av materiella objekt. De gör ju något, de åstadkommer ”sanningar”. Och eftersom ingen aktant anses viktigare än någon annan, och eftersom människorna befinner sig i nätverken i samma bemärkelse som objekten, blir resultatet att aktörskap verkar kunna dyka upp överallt.

Blumer, Mead och mänskligt aktörskap

Låt säga att alla människor i Pantumsinchais två nätverk kring bombdåden i Bangkok och Boston skulle försvinna. Om vi tänker bort alla mänskliga aktörer, skulle då informationsmaskineriet snurra vidare? Reddit-detektivernas kommentarer skulle förstås upphöra att mångfaldigas, men sannolikt skulle i alla fall en del meddelanden från medier fortsätta att kablats ut. Även flöden på sociala medier kan uppdateras automatiskt och nya poster kan ha förberetts och schemalagts i förväg. Om människorna försvann skulle inte allt försvinna direkt. Nätverken skulle nog börja sakta in och tappa fart för att till slut, när ingenting nytt matades in, falla ihop.

Eller – på sätt och vis skulle ”allt” försvinna direkt, eftersom det skulle förlora sin mening. Ingen skulle vara närvarande för att läsa, himla med ögonen, sucka, bli arg eller på andra sätt reagera. Bokstäverna på skärmarna och i mobilerna skulle inte längre uppfattas av någon och, strängt taget, inte längre vara ”bokstäver”.

Här finns en av anledningarna till människans samhällsliga betydelse. Människan som aktör agerar inte i blindo utan på basis av vad andra gör och har gjort och deras gemensamma tolkningar. Det här är en av Herbert Blumers utgångspunkter, den amerikanske sociolog som myntade begreppet symbolisk interaktionism och som byggde sina resonemang på föregångaren George Herbert Mead. Blumer (1969/1986, s. 2–4) menar att den mening utifrån vilken människor agerar inte finns ”i” objekten omkring dem (vare sig de är materiella eller immateriella) utan att de härrör från de sociala interaktionerna kring dem. Om vi samspelar med varandra på ett sådant sätt att ett föremål i rummet ges betydelsen ”konst”, ja då skapas den

betydelsen och lägger grunden för vårt agerande. Vi börjar agera som om föremålet vore konst och vi indikerar samma betydelse till andra. Blumer menade också att dessa betydelser hanteras och modifieras i tolkningsprocesser. När väl betydelsen ”konst” har etablerats i en grupp eller kultur kan människor börja laborera med betydelsen och modifiera den, kanske ifrågasätta den eller vidga den, dela upp den i olika varianter, osv. Kort sagt köper vi inte betydelser rakt av utan processar dem. Vi överväger, invänder och prövar våra invändningar. Det gör att betydelserna kan förändras. I grupper och kollektiv kan vi arbeta fram nya betydelser och tränga ut de gamla. Objekt kan inte själva tilldela sig betydelse – och skulle de ”agera” eller röra sig, kastas runt eller krocka med varandra så sker inga tolkningsprocesser. Utan sociala interaktioner tilldelas objekt ingen mening, men i och med interaktioner skapas och vidmakthålls mening.

När till exempel Reddit-användare börja skriva kommentarer som ”tystnad skapar misstankar”, ”om det vore min son skulle jag ...” då tillskrivs familjen Tripathis tystnad på sociala medier en viss betydelse.⁷ När sedan andra citerar och bekräftar betydelsen stärks den ytterligare och efter ett par rundors samspel – så var det åtminstone i Boston-fallet – är tolkningen etablerad. Människor börjar agera på basis av den. Om de dessutom finner kulturellt stöd för sin tolkning i form av en stabil diskurs inom nationens ramar (”terrorister är lika med asiater”) blir det svårt att ifrågasätta eller nyansera. Tolkningen av tystnaden blir *blackboxed*.

Blumers föregångare Mead förespråkar rentav att en handling, vilken som helst, inte fullbordas förrän den besvarats. Själva svaret från andra måste räknas in i vårt handlande – vi kan inte fullborda det vi försöker göra förutan interaktion. Det är först när någon uppfattar och besvarar min fråga (om så bara med en fnysning eller ett höjt ögonbryn) som det *blir* en fråga. Alla handlingar är på så sätt beroende av interaktion. Vi kan visserligen agera i ensamhet och i hemlighet men då får vi själva fungera som bekräftare, mottagare och ”svarande” på något sätt – och i längden blir det i regel ett dimmigt handlande, om vi fortsätter på den solitära vägen. Om någon annan däremot ser och benämner eller på andra sätt noterar vad vi försöker göra får gärningen större tyngd och skarpare konturer. Utifrån Mead kan vi alltså säga att det är först när handlingen ”att posta ett inlägg på Reddit” tas emot och hanteras – när någon eller några responderar, om än aldrig så litet – som inlägget fullt ut har genomförts. Ett helt igenom

svarslöst inlägg i plattformens gemenskap är snarare ett *begynnande* inlägg, en påbörjad handling.

I Pantumsinchais nätverk finns bara skuggor av det aktörskap som Blumer och Mead utgår från. Här är *agency* mekaniskt och stumt, maskinlikt – även för människorna. ”Aktörerna” varken tolkar eller besvarar när de handlar – de tycks inte vara engagerade eller indragna i varandras handlande på det sättet – utan verben, själva görandet, räcker. En filmsekvens på en gul skjorta ”binder ihop” individer, ett ord ”ändrar” en förståelse, datorer och mobiler ”sammanför” människor och en skanner skjuter i väg en informationsloop – dessa verb syftar i Pantumsinchais perspektiv till att ange *agency*. Man ska alltså inte, enligt artikelförfattaren, läsa dem som beskrivningar av relationer, miljöer, strukturer, förlopp, förväntningar eller liknande (sådant som präglar och möjliggör människors handlingsutrymme) utan som angivna handlingar.⁸

Mellan raderna framträder dock en i mitt tycke mer realistisk bild. Filmsekvensen tolkades av människor, som sedan agerade på basis av denna tolkning. De började ta för givet att den gula skjortan var betydelsefull vid bombdådet i Bangkok – och att den var en nyhet. Ett ord från polisen fångades upp och tillskrevs betydelse av tangentbordsdetektiverna som började använda det i sin kommunikation. Människor använde datorer och mobiler för att få ordning på all information om bombningen och utbyta tolkningar av olika slag. Någon avlyssnade polisradion med en skanner och tyckte sig uppfatta Tripathis namn, för att sedan sprida uppgiften vidare, av många tolkad som en sensation. Journalister följde Reddit och uppfattade informationen som riktig och ytterst relevant, varpå de började agera på basis av det, och så vidare.

Om människorna gick upp i rök skulle nätverken förr eller senare falla ihop, liksom den instabila feedbackloopen kring Bostondådet. Om vi däremot befolkar nätverken med människor blir nätverken livaktiga och händelseförloppen begripliga. Människornas aktörskap framstår som synnerligen intrasslade i informationsnätverken – och det ter sig realistiskt.

I min läsning av Pantumsinchais artikel framstår alltså människors aktörskap som avgörande men hopträngt och hårt beskuret. Det är en nödvändig men långt ifrån tillräcklig komponent för nätverken. Alla agerar i skuggan av det informationsmaskineri som de själva visserligen bidrar till men vars konsekvenser de knappast fullt ut bemästrar. Vi är inte her- rar i våra informationsteknologiska hus, även om vi (eller andra före oss)

byggt dem själva. Samtidigt möjliggör ”huset” våra handlingar och förser oss med manus.

Om skeendet tolkas utifrån *actor-network theory*, däremot, sprider sig ett blekt aktörskap till alla noder och hörn, alltså ett icke-tolkande och icke-svarande aktörskap. Vi måste då – med stor möda, tror jag – försöka visualisera att olika objekt utför handlingar. Och människan blir en i mängden.

Avslutning

Den där berättelsen har fått ett eget liv.

Jag kände att systemet tvingade mig.

Artikeln gjorde mig uppmärksam på något helt nytt.

Att bli föremål för handling snarare än att handla själv – så kan innebörden av ovanstående fraser förstås. Närmare bestämt: att bli föremål för föremåls handlingar. Berättelsen, systemet och artikeln verkar agera gentemot oss. Trots att de borde vara objekt framstår de ibland som subjekt, och vi blir objekten. Men noga taget finns andra subjekt dolda någonstans i faggorna, vi måste bara öppna de svarta lådorna. En nyhet har formulerats av någon eller några, traderats av människor och lyfts fram eller lanserats som viktig. En artikel har skrivits och publicerats, länkats och kanske skickats till oss; någon eller några har sett till att den är sammanhängande och begriplig. Och även inuti systemet, vilket som helst, huserar människor som på ett eller annat sätt gör det fungerande och igenkännbart som system, om än marginaliserade och osynliggjorda. Grammatiken borde inte förleda oss analytiskt. Även när berättelsen, systemet, artikeln eller andra objekt kommit att bilda sådana förhållanden eller sammanhang att de kan tjäna som subjekt i språket – de gör saker med oss – har de någonstans haft mänsklig draghjälp i samhället.

Att människor, å andra sidan, kan bli objekt behöver inte betvivlas. I den bemärkelsen är grammatiken talande. Vi kan bli behandlade som ting och behandlar ibland andra likadant. Vi kan rentav betrakta oss själva som objekt – det ingår i våra reflektioner. När George Herbert Mead valde ordet ”själv” (*the Self*) för att karakterisera människans generiska identitetsprocesser ville han fånga just reflexiviteten: ett subjekt som är sitt eget objekt.⁹ Interaktionismens människa, ville han säga, är både subjekt och objekt i ett.

Inget självmedvetande kan uppstå – än mindre sättas i rörelse – om vi inte föreställer oss andras attityder gentemot oss själva, om vi inte tar andras förväntningar i beaktande (inklusive tingens tillskrivna betydelser) och formar vårt agerande i ljuset av det. Aktörskap är i den bemärkelsen aldrig helt fritt eller obundet i relation till samhället, socialt blindt eller riktningsslöst, eftersom socialiteten är en förutsättning för dess existens. Den är inbäddad från början och i varje stund – till exempel i form av ett informationssystem eller ett sanningsproducerande nätverk.¹⁰

Men ett foto kan inte reflektera över sig självt, än mindre föregripa andra foton attityder och forma ett agerande utifrån det. Ett foto kan få stor betydelse och innebära starka förväntningar – till exempel kan det verka föreslå eller uppmana till en viss handling, det kan tyckas förbjuda en annan handling eller tjäna som auktoritet (jfr Latour 2007, s. 72) – och det kan ingå i mäktiga system, institutioner, relationer, nätverk och så vidare, men agerar gör det inte.

Ändå kan det uppenbarligen kännas så. En studie som Penn Pantumsinchais – och flera andra ANT-inspirerade – sätter fingret på en vanlig erfarenhet, i synnerhet i teknologiska sammanhang med dunkla inre processer. När Internet kokar av tvärsäkra påståenden, och när den ena kommentaren efter den andra tycks pocka på att gillas och vidarebefordras, kan det mycket väl kännas som att stå inför en livs levande aktör, som om systemet lever och handlar, som om ett foto liksom kräver ett svar, som om det *talat till mig*.

Jag tror att sociologer gör klokt i att avstå från att på egen hand animera objekt eller mångfaldiga och sprida ut ett avhumaniserat aktörskap. Det utsluter förstås inte att vi försöker gå Penn Pantumsinchai (och många andra) till mötes för att beskriva och förklara den här erfarenheten. Vi kan följa loopar och öppna svarta lådor, och vi kan analysera tangentbordsdetektivernas kedjor av meddelanden och försöka skildra deras värld inifrån och utifrån, men vi gör det bäst utan att tro att loopar, lådor och meddelanden verkligen har fått eget liv och börjat agera.

Noter

- 1 Se även John Treschs (2013) intervju med Bruno Latour där han mot slutet antyder vilken lättnad vi alla skulle känna om vi kunde skapa oss en ontologi med ”mer än subjekt och objekt”.
- 2 Det finns även andra skäl som jag av utrymmesbrist inte diskuterar i den här

texten, till exempel etiska. Det framstår som problematiskt att utkräva ansvar och förklaringar om även objekt anses agera. Kan då en människa i ett visst sammanhang rättmätigt lägga ansvaret på, säg, ett foto, och därmed friskrivras? Och bör det aktuella fotot avkrävas en förklaring för "sitt" agerande?

- 3 Jag vill tacka Veronika Burcar Alm, Erik Hannerz, Daniel Karlsson, Peter Svensson och Malin Åkerström för välbehövlig kritik av tidigare versioner av min text.
- 4 Latour (2011, s. 67) tycks mena att teknologi idag har blivit särskilt dunkelt eller ogenomskinligt (*opaque*) och att teknologiskt sofistikerade praktiker åstadkommer lager på lager av svarta lådor. Översatt till det sammanhang som Pantumsinchai undersöker skulle vi kunna säga att Internet, tangentbordsdetektivernas plattformar och deras övriga informationssystem är ogenomskinliga. Få, om ens någon, kan redogöra för hur allt det här fungerar. Men i Pantumsinchais artikel är det *circulationen av påståenden* som ska förklaras, inte systemen eller teknologin i sig. Det ogenomskinliga är konstruktionen av sanningar. Att påståendena tas för sanna är klart och tydligt, men hur det går till är *blackboxed* och alltså dunkelt.
- 5 Latour menar att den frihet som låter litteraturteoretiker kalla vad som helst i en berättelse *aktant* bör övertas av sociologer. När en fiktiv berättelse analyseras märker man snabbt att dramat kan drivas framåt inte bara av människor utan av allt möjligt: ting, tankar, magiska besvärjelser, gudar, mystiska varelser, osv. Genom att bekanta sig med och inspireras av sådan litteraturanalys kan sociologer bli "mindre träiga, mindre rigida, mindre stela i sin definition av vilka sorters aktörskap som befolkar världen", skriver Latour (2007, s. 55, min översättning). Samma anda genomsyrar alltså Pantumsinchais analys av händelserna på Internet efter bombdåden. Men som jag ser det är sociologer långt mer fantasifulla än Latour låter påskina. I en vanlig gammal uppslagsbok i sociologi finns en mängd begrepp för fenomen som verkar i och formar samhället men som inte alls liknar aktörer. Här är några exempel: arbetsdelning, diskurs, emotioner, etniciteter, femininiteter, maskuliniteter, Gemeinschaft och Gesellschaft, generationer, grupper, idealtyper, ideologier, individualism, institutioner, klasser, manifesta och latent funktioner, makt, moralisk panik, myter, nationalism, nätverk, organisation, patriarkat, politisk kultur, prestige, produktionsvillkor, rationalitet, referensgrupp, reifikation, ritual, situationsdefinitioner, social kontroll, social ordning, social system, socialisation, självpresentationer, självuppfyllande profetior, status och stigma (Abercrombie et al., 1994). Alla dessa begrepp försöker fånga fenomen och påverkan *bortom eller utöver aktörskap*. Den "frihet" som Latour förespråkar när just aktörskap ska flerfaldigas och spridas över ett brett fält kan i själva verket innebära en amputering av det sociologiska språket, i och med att så många andra begrepp trängs undan och inte längre övervägs.
- 6 Se till exempel Latour 2011, s. 68, i en intervju om arkitektur. Latour säger att "aktörskap [agency] är spritt över en hel uppsättning praktiker", så att både en

given byggnad och *alla* byggnader besitter aktörskap, som han ser det. Arkitekter måste hantera sådant aktörskap, hävdar Latour, och kan därför knappast betecknas som suveräna eller självständiga i exempelvis den byggprocess de ingår i. Latour vill alltså understryka arkitekternas tillbakaträngda position genom att analytiskt sprida ut och mångfaldiga aktörskap (i likhet med Pantumsinchai).

- 7 Tystnaden kan alltså betraktas som ett socialt objekt. Enligt symbolisk interaktionism måste objekt inte vara materiella.
- 8 Latour (2007, s. 71) räknar på liknande sätt upp verb som förknippas med olika objekt för att argumentera för ett vittomfattande område av handlingar ”utförda” av dessa objekt: en hammare slår in spikar, en kniv skär kött, prislappar hjälper människor kalkylera, osv.
- 9 Se till exempel Burke, 1992/1939, s. 29: ”The concept of Self [in Mead’s work] is pivotal, the very word ‘Self’ suggesting the reflexive form, a subject that is its own object.”
- 10 En avgörande kvalitet i interaktionismens aktörskap är just att samhället ingår. Medan Latour och ANT-tillämpare tycks operera med en relativ monadisk bild av aktörer utgår Mead och hans efterföljare från att *samhället är nödvändigt för att människor ska kunna handla över huvud taget*. I själva verket ingår samhället i alla handlingar. Självet har både en subjektssida och en objektssida, både *I* och *me*, och båda är verksamma i varje handling (om än i varierande utsträckning). När vi agerar besvarar vi förväntningar eller bakgrunder av olika slag, med ursprung i våra grupper och sociala sammanhang, och det beskriver Mead som att *I* besvarar *me* inom *the Self*. (Se vidare Heidegren & Wästerfors 2019, s. 33–49). Aktören är alltså ingalunda fri, obunden eller helt självständig enligt Mead utan snarare socialt inbäddad och formad, en historisk produkt. I den mån aktören agerar på ett kreativt och ”nytt” sätt sker det i relation till något förväntat och gammalt, som därmed möjliggör just det kreativa och nya.

Referenser

- Abercrombie, Nicholas; Hill, Stephen & Turner, Bryan S. (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books.
- Amsterdamska, Olga (1990). ”Surely You Are Joking, Monsieur Latour!” *Science, Technology & Human Values* 15: 4: 495–504.
- Blumer, Herbert (1969/1986). *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Burke, Kenneth (1939/1992). ”George Herbert Mead”. Hamilton, Peter (red.). *George Herbert Mead: Critical Assessments*. London & New York: Routledge.
- Heidegren, Carl-Göran & Wästerfors, David (2019). *Den interagerande människan*. Malmö: Gleerups.

- Latour, Bruno (2011). "Why Do Architects Read Latour?". *Perspecta* Vol. 44, Domain, s. 64–69.
- Latour, Bruno (2007). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Mead, George Herbert (1934/1967). *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University Press.
- Pantumsinchai, Penn (2018). "Armchair detectives and the social construction of falsehoods: an actor-network approach". *Information, Communication & Society* 21(5), 761–778.
- Rennstam, Jens (2012). Object-Control: A Study of Technologically Dense Knowledge Work. *Organization Studies* 33: 8: 1071–1090.
- Sayes, Edwin (2014). "Actor-Network Theory and methodology: Just what does it mean to say that nonhumans have agency?" *Social Studies of Science* 44: 1: 134–149.
- Tresch, John (2013). "Another turn after ANT: An interview with Bruno Latour. *Social Studies of Science* 43(2): 302–313.